

Szent Katalin, a magyar ércbányászok védőszentje

BENKE ISTVÁN

Szent Borbála-kultusz Magyarországon

Nem lenne teljes ez az ismertetés, ha nem foglalnánk össze a *Szent Borbála* mai tiszteletével kapcsolatos mozgalmakat is. Egyértelműen megállapítható, hogy ezer éve, amióta a magyar bányászat folyik, soha nem volt ilyen nagy kultusza a bányász hagyományoknak és *Szent Borbála* tiszteletének, annak ellenére, hogy hazánkban gyakorlatilag megszűnt a földalatti bányászat. Ez az újabb mozgalom *Németországból* indult ki az 1980-as években, amikor egymás után szűntek meg a nagy múltú mélyművelésű bányák, feldolgozó-üzemek. A munka nélkül maradt bányászok, nyilván nosztalgiából, hagyományápoló klubokat, egyesületeket alapítottak. Régi fazonú díszes egyenruhát, zászlókat, címereket készítették. Minden lehetőséget, ünnepséget felhasználtak arra, hogy ezekben és ezekkel felvonulhassanak, parádézzanak. A bányászati múzeumok, gyűjtemények száma *Németországban* több mint 150. Egy-egy nemzetközi „*Knappentag*”-on” a résztvevők száma az ezret is meghaladja, képviselve *Európa* csaknem minden országát. Ilyenekre sor kerülhetett hazánkban is, és ezek voltak a leglátványosabb, leghangulatosabb hagyományőrző rendezvények.

Szent Borbála, a német eredetű védőszent természetesen minden címeren, zászlón látható volt. Ma már egyetlen alagutat sem indítanak anélkül, hogy a bejáratánál ne legyen egy *Borbála-fülke* vagy szobor, annak ellenére, hogy *Borbálát* törölték a szentek sorából, mivel létezését nem tudták igazolni.

Hazánkban a *Szent Borbála-kultusz* akkor terjedt el szélesebb körben, amikor a német szakemberek alkalmazásával megindult a nagyüzemi szénbányászat, és a technológiával együtt gyakorlatilag ezt is meghonosították, bár e szent tisztelete ismeretes volt már a középkorban is néhány magyar ércbányánál, ahol német telepesek dolgoztak.

A 19. század vége felé *Borbála* mellett más védőszentjei is voltak a magyar szénbányászoknak. Elsősorban *Szent Istvánt* kell megemlíteni. E mögött az a gyakorlati elképzelés húzódott, hogy inkább nyárra essen a bányásznap ünnepség, amikor kevésbé feszített a munkatempó. Először 1893-ban *Szászváron* tartották hivatalosan *Szent Istvánkor* a bányásznapot. A *Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.*-nél az 1880-as években egyaránt munkaszüneti nap volt december 4., *Borbála napja* és július 8., amikor *Szent Prokopot* ünnepelték. A bányász védőszentek sorában található még említés *Szent Annáról* és *Szent Terézről* is.

A II. világháború után csupán a rendszerváltás után adódott meg a lehetőség a *Szent Borbála-ünnepségekre* a hagyományos szeptemberi *Bányásznap* mellett, de bevezetése nem volt akadálymentes. Az első *Borbála-napi szakestélyt* 1982-ben a *Miskolci Egyetem* bányamérnök-hallgatói rendezték titokban, a felsőzsolcai *Pokol csárdában*, mivel a kar vezetősége erre nem adott engedélyt az egyetem területén. Az 1980-as évek elején az itt dolgozó lengyel bányászok *Borbála-ünnepségéhez* magyarok is csatlakoztak. 1986-ban a *Pécs-szabolcsi templomban* már a magyarokkal közös rendezvény volt a *Borbálakor* tartott bányásznap. Az OMBKE első *Borbála-napi bányászünnepsége* 1989-ben volt *Budapesten*, a város-majori templomban. Az egyesület vezetősége erre nem adott engedélyt, a meghívókat sem volt hajlandó aláírni, ezért a *Bányászati Szakosztály Budapesti Csoportja* saját rendezvényének tekintette. Az ország minden részéről érkező bányászok megtöltötték a nagy templomot. A *Tapolcai Bauxitbánya Ifjúsági Fúvós Zenekara* és a salgótarjáni *Liszt Ferenc Énekkar* tette ünnepélyessé a megemlékezést. A templomi ünnepség után a KBFI székházában több előadásra is sor került. Ez volt az első és a legemlékezetesebb *Borbála-napi rendezvény*, azóta sem került sor ilyen meghatározó és bensőséges bányásznap ünnepség.

A következő évben, 1990-ben, amikor már a rendszerváltás megtörtént, az egyesület elnöksége rendezte meg a *Borbála-ünnepséget* a *Mátyás-templomban*, *Paskai László* bíboros és *Gönc Árpád* köztszasági elnök részvételével.

Ettől az évtől kezdve rendszeresen az egyesület szervezi a *Borbála-napot*. Eleinte különböző helyeken zajlott le az ünnepség, majd mindmáig a gellérthegyi *Sziklakápolnában* kerül rá sor. A szeptemberi *Bányásznapi* mellett az *Ipari Minisztérium* a szakszervezettel együtt is megrendezi a *Szent Borbála-napi ünnepségeket*.

1993-ban az egyesület *Szent Borbála-émlékérmét* alapított a bányász hagyományok terén kiemelkedő munkát végzők elismerésére. Ezt a kezdeményezést a szakminisztérium is átvette és adományozza a decemberi ünnepségen. Az egyesület csak néhány személy kitüntetésére kapott lehetőséget. Meg kell jegyezni, hogy akik kezdeményezték a *Szent Borbála-ünnep* felújítását, csak több évvel később kapták meg ezt az emlékérmét.

A rendszerváltás után minden olyan településen, ahol egykor bányászat folyt, megünneplik december 4.-ét. Borbála-szobrokat, domborműveket, zászlókat készítenek, és sok olyan létesítményt avatnak, amelyek a bányász hagyományokkal kapcsolatosak. A 2001-ben kiadott *A magyar bányászat évezredes története* III. kötetében még lehetőség volt az ilyen objektumok számbavételére, de azóta is növekvő számuk miatt ma már ez lehetetlen. Az elmúlt közel három évtizedben több mint 30 színes kiadvány, könyv jelent meg *Szent Borbáláról*. A szobrok általában fából készültek, különböző méretben, változó művészeti értékkel. Az első művészi értékű kőszobrot 1994-ben állították fel *Tatabányán*. A legszebb szabadtéri *Borbála-alkotást* 1996-ban *Zalaegerszege*n helyezték el a *Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum* szoborparkjában. Igen nagy számban készült kerámiából is *Borbála-szobor*. A magyar *Borbála*, a *Barbara Hungarica* egy herendi keramikus alkotása. A *Borbála-kultusz* nyomán dömping alakult ki a különböző szobrocskákból. Erre jó példa az egyik rendezvény, ahol 30 darabot osztottak ki, a 8-10 maradékot pedig az érdeklődők elvihették.

Alexandriai Szent Katalin

A magyar bányászok védőszentje a középkorban *Alexandriai Szent Katalin* volt. Az előnevet ki kell emelni, mivel ismeretes még *Sziénai* és *Genovai Szent Katalin* is. A mediterrán térségben és a keleti keresztény világban a *Mária-kultusz* után a legismertebb és a legnagyobb tiszteletnek *Alexandriai Szent Katalin* örvend. Alig van olyan város vagy település, ahol ne lenne *Szent Katalin* tiszteletére szentelt templom vagy kápolna. A tevékenységével vagy megkínzásával kapcsolatos festmény minden templomban megtalálható.

Életrajzával kapcsolatban többféle adat áll rendelkezésre. Feltételezhetően egy ciprusi király leánya volt, aki 305-ben született. A tudomány akkori városába, *Alexandriába* költözött. Nemhiába volt népszerű, hiszen ő volt az első női tudós és szent. Több nyelven beszélt, ismerte a korabeli tudományok minden ágát, és keresztényénné vált. Működésére és tanítására *Maxentius* kelet-római császár is felfigyelt. Tanai megvitatására ötven tudóst hozatott, akiket *Szent Katalin* meggyőzött, és ők is keresztényékké váltak. Gyógyítással is foglalkozott. A császár feleségül kérte, és szobrot akart neki állítani, de *Katalin* nem teljesítette kívánságát, ezért bebörtönözte. Tanítására megtértek a börtönőrök is, akiket emiatt halállal büntettek. A császár felesége is meglátogatta a börtönben, és ő is keresztény lett. Az uralkodó többször megkínóztatta az akkori idők legkegyetlenebb eszközével, a késekkel felszerelt tépőkerékkel. Több festményen egy törött kerékkel ábrázolják, mivel a hagyomány szerint kínzása előtt összetört a kerék. Végül a császár lefejeztette. Kivégzése előtt imádkozott többek között a betegekért, a tudomány terjedéséért, a veszélyes munkákkal foglalkozókért.

Ilyen élettörténet mellett nem csoda, hogy *Szent Katalint* a legtöbben választották védőszentjükül: patrónája a betegeknek, az orvosoknak, az ügyvédeknek, a kórházaknak, a kerékgyártóknak és az iskoláknak. Manapság furcsán hangzik, de ő volt az ágybavizelők védőszentje is. A világhírű *Sorbonne Egyetem* pecsétjében még ma is *Szent Katalin-ábrázolás* szerepel. Személyében tisztelhetjük az első női egyházi tanítót.

A nagyobb középkori magyar bányavárosoknak *Szent Katalin* volt a védőszentje. Meg kell említeni elsősorban *Selmecebányát*, ahol a nevét viseli az egyik legszebb középkori templom, a *Szent Katalin székesegyház* a reá utaló számos relikviával. *Körmöcbánya* legszebb épülete a *Szent Katalin vártemplom*. A város címerében is szerepel a *Katalin* névre utaló „C” betű és a korabeli kínzóeszköz, a tépőkerék. Ezek mellett még számos felvidéki bányavárosnak volt a védőszentje: *Besztercebánya*, *Úrvölgy*, *Nyitrabánya*, *Szepesremete*, *Szentkatalinhegy* stb.

Alig van olyan reneszánsz festő, akit ne ihletett volna meg *Szent Katalin* története. Csak néhányat említve: *P. Veronese*, *Caravaggio*, *Raffaello*, *Stefano Cernotto*, *Guido Reni* stb. A legcsodálatosabb ábrázolás *Caravaggio* alkotása. A *Magyar Nemzeti Galéria* tulajdonában is van több *Szent Katalint* ábrázoló festmény. Világszennzációnak számít egy újonnan felfedezett, *Stefano Cornetto* által festett *Szent Katalin-kép*, amely a szegedi *Móra Ferenc Múzeumban* található letétként. Az árát 700 millió forintra becsülték.

Magyarországon 6 *Szent Katalin templom* ismeretes. Ezek közül a legnagyobb és legrégebbi a barokk stílusú tabáni római katolikus templom. Az Árpád-kori *Szent Gellért-kápolna* alapjaira épült. A török megszállás alatt teljesen elpusztult, köveit a könyék fürdőinek építéséhez használták fel. *Szokollu Musztafa* ennek a helyére egy nagyméretű dzsámit építtetett, amely a török megszállás után épen megmaradt. 1702-ben az idetelepült ortodox katolikus rációk építették újjá. Kár, hogy már alig láthatók benne *Szent Katalinra* vonatkozó relikviák. Hazánkban jelenleg a legszebb *Szent Katalin- emlékek Telkibányán* találhatóak. Talán nem lesz haszontalan, ha e helyen bővebb ismertetést adunk róluk.

A középkorban a bányászok védőszentje *Telkibányán* is *Szent Katalin* volt. Ezért természetes, hogy minden nagyobb létesítményük a védőszentjük nevét kapta. Ezek közül a legjelentősebb a *Szent Katalin ispotály* és a hozzá tartozó templom. A középkori okmányokból ismeretesek a létesítés adatai, de a feltárás csak akkor indulhatott meg, amikor 1997 tavaszán – egy építkezést előkészítő földmunka közben – az épületrom és a temető maradványai előkerültek. A leletmentő feltárásokat 1997 és 1998 nyarán végezte el a *Herman Ottó Múzeum régésze, Pusztai Tamás*.

A bányavárosokban már a 12. században megjelentek a bányász önszegélyező szervezetek különböző formái, amelyek számára a bányatulajdonosok és a bányászok jövedelmük bizonyos részét segélyezésre felajánlották. A befolyt összeget az erre a célra rendszeresített „társládákban” tartották. Ez volt évszázadokon át az önszegélyezés intézményes elnevezése. Ilyen forrásokból jöttek létre a bányavárosokban az ispotályok. Az elsőt *Selmecebányán* alapították 1224-ben.

A telkibányai Szent Katalin-kápolna.

Telkibánya virágzó bányavárosként megengedhette magának, hogy ispotályt tartson fenn a beteg és az elaggott bányászok gondozására. Egy ilyen intézmény létrehozása nemcsak erkölcsi kötelességük volt, hanem a város rangját is emelte. *Kuprer György*, a város bírása és fivére, *Koncz* telkibányai bányaispán 1367-ben *Nagy Lajos királytól* kapott engedély alapján építette meg az ispotályt és a hozzá tartozó templomot. *Telkibányán* ezt a második templomot

és az ispotályt a bányászok védőszentje, *Szent Katalin* oltalmába ajánlották. *Kuprer György* végrendeletében az összes javait, háza- it, rétjeit, szőlőjét, malmát a *Szent Katalin Egyházra* és mostohafi- ára, *Mátyás papra* hagyta. Amikor az ispotály fenntartására már nem volt lehetőség a huszita megszállás következtében, a tönkre- ment intézményt a *Gönc mezőváros* közelében levő *Szűz Mária ko- lostor* örökölte meg.

Az ispotály helyén korábban egy kőalapra épített fakápolna állt, amely helyett épült fel 1367 után az új létesítmény. A fal maradvá- nyaiból megállapítható, hogy ez két részből állt. Az egyik a K-Ny tájolású, 18 m hosszú és 11 m széles templom, amihez egy nyolc- szög alakú szentély tartozott. A templom északi oldalához csatla- kozott egy kétszintes épület, ahol az ispotálymester lakott, és rész- ben itt és a templom nagyméretű karzatán helyezték el az ápolta- kat.

Az ispotályt, amint az szokás volt a középkorban, a városok szé- len vagy a falakon kívül építették fel. A gondozottaknak nehézsé- get okozott a távolabbi plébániatemplomba való járás, ezért kellett az ispotályhoz templomot építeni. Ennek kettős jelentősége volt: a gondozottak nem érezték, hogy ki vannak zárva az egyházi közö- ségből, a gyülekezet pedig láthatta, kiket kell segíyezni, gondoz- ni.

A huszita megszállás után a részben elpusztult épületeket a pá- losok saját igényeik szerint átépítették, és egy kápolnával bővítet- ték, amit a mostani feltárások után újjáépítettek. Az épület környe- zetében 127 sír került napvilágra.

A romkert létrehozását korabeli dokumentumok ésszakszerű ása- tások alapozták meg. A kápolna belső kialakítását, a padok beépí- tését és az oltárkép elkészítését egy vállalkozó adománya segítette. *Joó Zoltán* táblakép-festő művész alkotása a korabeli ikonosztáz stílusában készült. Főalakja *Alexandriai Szent Katalin*. A két mel- lékalak is kapcsolódik a középkori hagyományokhoz. *Szent Rókus* a betegek, *Szent Borbála* a bányászok későbbi védőszentjeként idé- zi *Telkibánya* múltját. A *Szent Katalin ispotály és kápolna* feltárt és konzervált romkertje ma már nem csak *Telkibánya* egyik látniva- lója, hanem az egész országnak értékes történelmi emlékhelye. A lá-

togatókat egy 2 méter magas *Szent Katalin-szobor* fogadja, amely *Nemes Sándor* fagaragó-művész alkotása. A mindössze 30 cm-es „*Telkibányai Szent Katalin*” kissozbot *Illár Erzsébet* kerámiaművész készítette; egy példánya a helyi múzeumban látható.

Illár Erzsébet: „Telkibányai Szent Katalin”.

A *Telkibányai Múzeum* kertjében található a *Szent Katalin Emléktárho*, amelynek vágata egy 8 m hosszú aknával folytatódik a külszínig. A táróban életnagyságú bányászfigurák láthatók. A látoga-

tók hang- és fényeffektusok segítségével megismerhetik a középkori bányászat legfontosabb fázisait, amelyek bányabeli hangulatot idéznek. Az akna három életnagyságú bányásszal és egy vitlával szemlélteti a középkori aknaszállítást.

*Szent Katalin-faszobor a telkibányai romkertben.
Nemes Sándor alkotása.*

